

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra církevních dějin a literární historie

Mgr. et Mgr. Ondřej Podeszwa

Koncept hrdinství jako odraz hodnotových principů společnosti

Socialistický hrdina jako prezentace oficiálně žádaných hodnot

AUTOREFERÁT K DISERTAČNÍ PRÁCI

Vedoucí práce: prof. PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D.

Praha 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 9. února 2024

Ondřej Podeszwa

Bibliografická citace

Koncept hrdinství jako odraz hodnotových principů společnosti [rukopis] : disertační práce / Mgr. Et Mgr. Ondřej Podeszwa; vedoucí práce: Prof. PhDr. Tomáš Petráček Ph.D. et ThD. -- Praha, 2024. – 144 s.

Anotace

Předkládaná dizertační práce se zabývá hrdinstvím v podobě, v jaké ho pro veřejnost prezentuje propaganda během éry socialismu. Na základě provedení analýzy veřejného diskurzu Rudého práva a práce s relevantními prameny především z Archivu kanceláře prezidenta republiky abstrahuje hodnoty, které režim považuje za žádoucí a popisuje tak, jak by dle oficiální doktríny měl vypadat ideální člověk. Zároveň jsou zachyceny proměny hrdinství v průběhu let 1948-1989 i konkrétní příběhy, na kterých je demonstrováno, jakým způsobem režim aktivně s podobou hrdinství pracuje a pokrčuje řadu reálných příběhů pro své potřeby. V neposlední řadě práce zachycuje řadu teoretických přístupů k otázce heroismu a propojuje vzory s tvořením hodnotového systému společnosti.

Klíčová slova

Hrdinství – socialismus – Hrdina socialistické práce – Hrdina ČSSR

Abstract

The dissertation deals with heroism as presented to the public by propaganda, during the era of socialism. An analysis of the public discourse of the Rudé právo was carried out and based on this, while using relevant sources, mainly from the Archives of the Office of the President of the Czech Republic, it abstracts the values considered desirable by the regime and describes what an ideal person should look like according to the official doctrine. It also reveals how the meaning of heroism is shifting over the years 1948 – 1989, individual stories are used to demonstrate how the regime actively works with the form of heroism and continues to cover a number of real-world stories for its needs. Finally, the thesis captures several theoretical approaches to the question of heroism and the creation of a value system of society and indicates how the concept of a hero reflects a society's values.

Keywords

Heroism – Socialism - a Hero of Socialist Work – a Hero of ČSSR

Obsah

1. Úvod	6
2. Základní společenská východiska aneb Proč zkoumat hrdinství?.....	10
3. Vztah mezi normami a hodnotami	12
4. Společný základ teorií hrdinství	13
5. Metodologie a dílčí výsledky	15
5.1. Analýza veřejného diskurzu a Rudé právo.....	15
5.2. Dílčí závěry po analýze veřejného diskurzu na stránkách Rudého práva.....	19
5. Hrdina socialistické práce v pramenech Archivu kanceláře prezidenta republiky	22
5.3. Dílčí závěry po analýze pramenů k titulu Hrdina socialistické práce.....	23
6. Hrdina ČSSR.....	26
5. Účelové užívání hrdinství a jeho ideová proměna	29
6.1. Dílčí závěry po analýze konkrétních příkladů hrdinství	29
7. Církevní prostředí a hrdinové.....	30
7.1. Vztah mezi hrdinou a světcem.....	30
8. Závěr	32
9. Prameny	38
10. Výběr použité literatury	38

1. Úvod

Současná evropská společnost žije v časech, kdy padají mnohá tabu, která byla ještě před několika lety nepřekročitelná. Objevují se jednak tendence zpochybňovat určité teze, které se týkají historie totalitních systémů a jejich zásadního dopadu do lidských životů, objevuje se zpochybňování základních východisek demokratických systémů a jejich použitelnosti pro současnost.

Předkládaná práce se snaží o analýzu, která by měla přinést odpovědi o fungování totalitního systému, v tomto konkrétním případě socialismu, který fungoval na území tehdejšího Československa v letech 1948-1989. Nejde o zjevné mocenské nástroje, kterými režim oplývá, ale spíše o myšlenkovou základnu a poznání ve smyslu hodnotových základů systému a o podobě ideálního občana, jak by měl podle režimu vypadat. Text pracuje s tezí, že tyto hodnoty lze vysledovat s pomocí analýzy jevů, které jsou přítomny takřka v každé společnosti a kterými jsou hrdinové a hrdinství jako takové. V tomto smyslu slova vychází z teze, kterou ve své práci představil Miloslav Petrušek a která říká, že „*morální povaha společenského systému se dá vystopovat ze symbolických forem, jichž používá ke své autoprezentaci*“¹. Mezi tyto symbolické formy je dle názoru autora hrdina začleněn a má v uvažování o podstatě systému své místo. Totalitní systém již ze své definice zasahuje velmi výrazně do života člověka a formuje ho k obrazu svému, a to i po stránce hodnot, které by měl člověk vyznávat a ke kterým by měl směřovat. Takový člověk je režimem oceňován jako dobrý příklad člověka „nové“ doby. Znat tyto predispozice je pro chápání fungování systému zásadní, neboť jedním z předpokladů vítězství svobody a demokracie je to, že bude dobře znát svého nepřítele.

Předkládaná práce není striktně pozitivistickým přístupem k historii, snaží se navazovat svým myšlenkovým základem spíše na dědictví historické školy Annales a jejich prací, vůči nimž se autor netají svým obdivem a které považuje za zcela zásadní pro pochopení fungování společnosti a procesů v ní.² Proto i postupy, které jsou pro

¹ PETRUSEK, Miloslav. *Nanebevzetí Pavlíka Morozova aneb Jak se konstruuje mučedník v totalitním režimu*.

² Peter Burke ve své knize *Francouzská revoluce v dějepisectví* popisuje tři souhrnné charakteristiky dané školy. Jsou jimi problémově orientované dějepisectví namísto vyprávění, zadruhé fakt, že jsou dějiny líčeny ve své šířce, a nikoliv zaměřené na politické aspekty reality a v neposlední řadě je to spolupráce i s jinými humanitními vědami, se kterými se historie vzájemně obohacuje. Tyto tři důvody jsou vlastně vysvětlením toho, proč je přístup dané francouzské školy pro autora práce zajímavý a považuje ho za velmi přínosný v poznávání kapitol historického vývoje. Obzvláště právě vzájemná inspirace mezi historií a sociologií, vzájemné využívání metod, technik a závěrů může být pro výsledek zásadní.

získání informací zvoleny, jsou kombinací několika přístupů, nicméně pokaždé s jasným metodologickým ukotvením v technikách, které jsou vědeckou komunitou v současné době široce přijímány.

Autor práce se problematikou hrdinství zabývá opakovaně. První zkušeností byla diplomová práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, která byla obhájena v roce 2016 a která formou rozhovorů mapovala představy o hrdinech u současné generace středoškoláků. Z této práce vyšly některé závěry, které byly pozoruhodné – především v oblasti hodnocení některých historických osobností – a z tohoto důvodu byly myšlenky a teze o hrdinství dále rozpracovány do předkládaného textu³.

Literární zdroje⁴ k tématu se dají rozdělit do několika kategorií. Jednak jde o knihy, které poskytují určitý historický rámec, základnu faktů pro uvažování o socialismu v letech 1948-1989 v Československu, bez čehož bazálně historickou práci nelze zpracovat. Dále jde o zdroje, které se pojí spíše s filosofickou základnou jevu jako takového, případně se váží k základům uvažování nad tématem. Nezanedbatelnou část tvořila také literatura, již by bylo možno nazvat sociologickou, která poskytla především metodologickou podporu pro provedení výzkumu a zpracování jeho výsledků a zároveň přinesla důležité informace o vztahu mezi normami a hodnotami ve společnosti, stejně jako o deviaci a situaci, kdy se člověk dostává mimo hranice vymezené systémem.

Z oblasti politologie a politické filosofie pak byly důležité ty zdroje, díky kterým bylo možno blíže specifikovat systém totality jako fenomén, který společnost významnou měrou formuje. V neposlední řadě šlo samozřejmě o texty, které se věnovaly samotnému hrdinství jako jedinečné entitě, ať už v současnosti s náhledem na možná zkoumání daného jevu, nebo poskytly historické i současné pojetí hrdiny a hrdinství a upozornily na určitá specifika, kterými se vyznačuje heroismus v daném historicko-sociologickém kontextu.

³ Práce byla založena na kvalitativním výzkumu u středoškolských studentů starších osmnácti let. Byly vedeny rozhovory, které se zaměřovaly na vnímání hrdinství. Podnětem k celému projektu byla rozdílnost, která se objevila u interpretace hrdinství Jana Palacha, respektive vnímání a nevnímání jeho osoby jako hrdiny. Závěry nebyly vzhledem k povaze kvalitativního výzkumu reprezentativní, ale vzhledem ke zdrojům uvažování a hodnocení jednotlivých situací bylo patrné, že ne všichni se s ohledem na teorie Lawrence Kohlberga a Jeana Piageta pohybují již v postkonvenční fázi morálního vývoje a je tedy možná trochu problematické vnímat takového člověka jako ve všech ohledech dospělého, byť z pohledu práva tomu tak je. Zároveň se ukazovalo, že žáci, kteří byli z věřících rodin a byli sami s touto vírou ztotožnění, měli pevnější systém hodnot než žáci bez vyznání.

⁴ Záměrně je používán pojem literární zdroje, neboť v některých případech poskytly důležité informace i esejistické formy textu, které nejsou striktně odborné, ale jsou spíše odrazem vnímání hodnotového systému určité skupiny lidí.

Bibliografie k tématu, pokud se k němu přistoupí takovým multioborovým způsobem, jakým byla zpracována tato práce, je poměrně bohatá a nabízí hluboké zakotvení jevu do současných teorií a závěrů o společnosti. K těm nejvýznamnějším zdrojům, které tuto práci významně ovlivnily, se dá počítat ze zmíněné oblasti filosofie práce Victora Klemperera – *Jazyk Třetí říše – LTI*⁵ a to především z toho důvodu, že autor zde popisuje, jakým způsobem formoval jazyk, který používala vládnoucí vrstva v Německu v předválečných letech i během druhé světové války, zbytek obyvatel a jak se to odrazilo v náladách celé společnosti. Jedinec možná nevnímá roli jazyka jako tolik zásadní (pokud zrovna nestuduje z pohledu filosofie Wittgensteina a dílo tzv. Vídeňského kruhu), ale Klemperer na konkrétních situacích ukazuje, že jde o zcela zásadní fenomén, kterému je třeba věnovat pozornost.

Vedle této práce se ještě jako velmi důležitá pro vnímání dichotomie mezi církevní a totalitně-režimní sférou ukázala kniha filosofa Raymonda Arona⁶, která sice již je staršího data, ale neztratila nic na své aktuálnosti. Aron v ní provokuje k úvahám, které mohou být obzvlášť pro církevní prostředí a definici celého církevního společenství nosné se snahou o vymezení se vůči uzavřenějšímu způsobu myšlení.⁷

Z pohledu historické produkce by bylo možné jmenovat mnoho prací, ale za zásadní lze v kontextu předkládaného textu považovat práci Vladimíra Macury – *Šťastný věk*.⁸ Jde o velmi pozoruhodné dílo, které se dočkalo již několika vydání, a to plným právem. Nejedná se v pravém slova smyslu o dílo popisující historický jev, ani se nesoustředí na pozitivistická východiska historické vědy, ale spíše obrací pozornost na určité trendy, nebo výseky života v socialismu, které nejsou na první pohled patrné, ale o systému fungování režimu a jeho myšlenkových pochodů mohou mnohé napovědět. Macura s neuvěřitelnou šíří svých vědomostí vyslovuje teze, které se týkají i hodnotových základů systému, okolností každodenní reality a ve své podstatě leckdy mnohem lépe na konkrétních příkladech projevů systému ukazuje jeho podstatu.

Z pohledu sociologie by se zásadní zdroje pro tuto práci daly rozdělit do dvou kategorií a těmi jsou jednak metodologické, jednak teoretické práce. Z pohledu

⁵ KLEMPERER, Victor. *Jazyk Třetí říše - LTI: poznámky filologovy*.

⁶ ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*.

⁷ Autor této dizertace si zároveň stále není tak úplně jistý, zda Aronův text je myšlen zcela vážně, nebo zda je o hrubou nadsázku, která má právě působit pozitivně provokativně a vybudit i církevní společenství k určité formě sebehlednutí.

⁸ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*.

metodologického lze za určující považovat práci Strausse a Corbin⁹, kteří velmi přístupnou formou popisují kvalitativní postupy ve výzkumu, konkrétně se zaměřují na Grounded Theory, což ale nijak nesnižuje použitelnost publikace pro jiné typy kvalitativního výzkumu.

Z pohledu teoretického uchopení samotné problematiky hrdinství byla provedena široká rešerše. Z prací zásadních pak lze jmenovat pro celkové pochopení kontextu práci profesora Petruska¹⁰, který ve svém textu popsal dva přístupy k otázce hrdinství, které byly následně použity i v teoretickém rozboru této práce. Byly studovány mnohé koncepce, jejichž rozbor je obsahem samostatné kapitoly, mezi nejdůležitějšími lze jmenovat práce Philipa Zimbarda¹¹, který v typologii hrdinství učinil novátorské závěry, dále pak práce Josepha Campbella¹², která se svým zaměřením sice věnuje hrdinům jiného typu, ale rozhodně vytváří základní kontury pro uvažování nad hrdinstvím v jeho podstatě a z pohledu důležitosti pro téma se jedná o jednu ze základních prací.

Významným zdrojem se stal také sborník z konference s názvem *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*¹³, která probíhala ve dnech 25.-27. října 2006 a která se projevy hrdinství zabývala se zaměřením na vybrané historické epochy a osobnosti a která přinesla řadu dílčích studií, z nichž některé jsou citovány i v tomto dokumentu a poskytly důležité vhledy do problematiky.

V oblasti politologie lze jako základní vnímat jednak knihu Hannah Arendt¹⁴, jejíž závěry o tom, jak funguje totalita, potažmo celé pojetí tohoto fenoménu, jsou nosné pro celkový popis i v tomto textu. Vedle toho ještě významně rezonovala východiska, která ve svém textu *Jazyk a totalitarismus* nastavil Tomáš Váňa¹⁵. Především jeho heuristickou práci v oblasti pojetí totality u různých autorů lze považovat za velmi přínosnou.

Předkládaná práce má tedy jasné vymezení, podpořené hypotézami, které jsou stanoveny pro jasnější průběh zkoumání. Vedle základní vědecké otázky, která směřuje

⁹ STRAUSS, Anselm L., CORBIN, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie.*

¹⁰ PETRUSEK, Miloslav. *Společnost a kultura: Sociologické úvahy a eseje.*

¹¹ ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*

¹² CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny*

¹³ RANDÁK, Jan, KOURA, Petr. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století.*

¹⁴ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III.*

¹⁵ VÁŇA, Tomáš, 2013. *Jazyk a totalitarismus*

k rozklíčování podoby hrdiny v socialistickém Československu, lze hovořit ještě o těchto předpokladech:

1. Předpokládám, že s každým důležitým dějinným mezníkem se bude podoba oficiálního hrdiny měnit.
2. Předpokládám, že kult světců neodpovídá hrdinům, kteří jsou definováni v rámci veřejného diskurzu.
3. Předpokládám, že režim s podobou hrdiny účelově pracuje.

Vyhodnocení těchto hypotéz je obsaženo v závěru celé práce, jejich obsahové naplnění je pak významně zastoupené v analytické části práce.

2. Základní společenská východiska aneb Proč zkoumat hrdinství?

Člověk se v rámci své existence vyskytuje v určitém kulturní, politickém, sociálním rámci, který ho do jisté míry usměrňuje v jeho konání, říká mu, co by se mělo a nemělo dělat a formuje lidskou přirozenost pomocí socializace do podoby, která je pro daný čas a prostor vyhovující.

Toto formování člověka se děje jak ve vědomé, tak v nevědomé rovině. V této souvislosti lze připomenout zásadní závěry, které učinil v souvislosti s formou jazyka, jaký se vyskytoval v Německu před druhou světovou válkou, Victor Klemperer. Jako filolog si tento autor všímá jemných nuancí řeči a popisuje, jak slova působí jako „nepatrné dávky arzenu.“ Popisuje, jakým způsobem „nacismus pronikl lidem do masa a krve jednotlivými slovy, hovorovými obraty, tvary vět, které se vnucovaly milionkrát opakované a které se přejímaly mechanicky a podvědomě.“ Tyto a další myšlenky jsou důležité i pro tuto práci, protože pracují s tezí, že je důležité nejen to, jak člověk vnímá informace zjevné, ale jak k němu pronikají i méně zřetelné a méně rozpoznatelné zdroje, které mají ale v důsledku zásadní vliv na jeho hodnocení doby, nastavení mysli a dalších rovin myšlení člověka. Klemperer ukazuje, jak člověka ovlivňuje, jaký jazyk a v jakých souvislostech používá a jak to přednastavuje jeho mysl ke vnímání okolního prostředí určitým prizmatem. Ve spojení s předchozí prací bychom mohli říci, že je ve společnosti nastaveno určité paradigma, které se projevuje právě také skrze jazykovou stránku vzájemné interakce.

Jazyk jako takový, s jehož pomocí jsou přenášeny symboly a myšlenky dané doby, je zásadní i pro tuto práci. Otázka důležitosti jazyka v rámci společnosti je otázkou významně filosofickou a celá řada autorů, jako jsou Ludwig Wittgenstein, Richard Dawkins či Claude Lévi Strauss ukazuje, jak zásadní dopad má daný jazyk jednak pro rozvoj společnosti, ale především pro vytváření pravidel, která v ní budou platit. V některých souvislostech se mluví o tom, že právě jazyk je tím, co nás jako lidskou společnost vytrhlo z okovů přírodních zákonitostí a umožnilo nám vstoupit do světa „institucionálního“.

Totalitní jazyk je významně specifický a vyznačuje se především šířením myšlenek totalitní ideologie. Ovšem tím se do jisté míry nepřímou zbabuje či potlačuje primárně komunikační stránka jazyka, což je podle některých autorů důležitý předpoklad k systémovému selhávání a následnému zániku systému samotného .

Podobně jako Klemperer v rovině jazyka popisuje český autor Vladimír Macura , jakým způsobem v různých formách komunikuje socialismus se svými občany pomocí symbolů, které jim předkládá. Jako literární vědec si všímá informací, které nejsou na první pohled zcela zřejmé, ale které režim nastoluje, aby formoval člověka do podoby, jaká se pro něj jeví nejvýhodnější. Macura popisuje, jak se ideologická stránka propisuje do mnoha sfér lidského života, od vnímání obrazu vůdce, přes domov, až po smrt vůdce. Opět se jedná o zásadní formátory našeho myšlení a vnímání okolní reality. Pokud se dítě ve školce učí určitou básničku například s budovatelským podtextem, stojí za ní snaha režimu i pomocí tohoto nástroje socializovat svého jedince, zformovat ho do příslušné podoby. I Hannah Arendtová byla přesvědčena, že pro kontinuitu je zcela zásadní mít připravené hodnotové rámce, které člověku umožní lépe se orientovat ve svém prostředí a umožní snadnější předání poznatků z generace na generaci.

Na místo hrdinství ve společnosti v kombinaci s politikou a ideologií dané země a doby se také můžeme dívat prizmatem starého sporu o to, zda je člověk ze své přirozenosti spíše dobrý, jak říkal Jean Jacques Rousseau, nebo jde spíše o bytost nabytou agresí a touhou po vzájemné eliminaci, jak tvrdil Thomas Hobbes. Ten ve svém díle Leviathan mluví o tom, že společně sdílené hodnoty jsou krucióální ve vztahu k budoucímu bezproblémovému vývoji společnosti. Říká doslova, že „K suverenitě patří také posuzovat, které názory a nauky se míru přičiní a které k němu vedou, a tedy i při jakých příležitostech, jak dalece a kterým lidem se vůbec smí důvěřovat, hovoří-li se k shromážděnému lidu, a kdo má prověřovat učení všech knih před jejich uveřejněním. Činy lidí totiž vycházejí z jejich názorů a dobré spravování lidského jednání, které má

vést k míru a svornosti mezi lidmi, spočívá v dobrém spravování jejich názorů“ Ono dobré spravování názorů se v rámci totality děje nejen zjevně, skrze perzekuce a donucovací prostředky. Možná ještě nebezpečnější, protože ve své podstatě méně běžným okem rozpoznatelné podobě se děje právě skrze tlaky přímo nespecifikované, představované jakoby náhodou, prezentované jakoby mimoděk mimo hlavní události doby, s apelem na člověka jako jednotlivce, aby přijal danou osobu jako hodnotově kompaktní a hodnou obdivu.

3. Vztah mezi normami a hodnotami

Společnost má několik zdrojů, od kterých odvíjí základy své existence. Jedním z důležitých ukazatelů směru, kterým se chce daná společnost ubírat, jsou normy a hodnoty. Vztah mezi těmito dvěma sociologickými pojmy, jak ho vnímá především sociální teorie deviace a společenského řádu, se dá v jednoduchosti shrnout tak, že z hodnot vycházejí normy společnosti.

Pochopení hodnot je pro nás důležité z toho důvodu, že z nich následně vychází konkrétní podoba norem, respektive normativního systému dané společnosti. Urban definuje vztah mezi normou a hodnotou tak, že „sociální norma představuje kulturně a časově podmíněné verbalizované pravidlo lidského chování, které je v daném kontextu široce sdílené a je považováno za přijatelné pro naplňování společně uznávaných hodnot“¹⁶ Další možný vztah mezi hodnotami a normami naznačil Reichel, který hovoří o tom, že pokud jsou hodnoty nazírány jako skupinové, společenské, pak lze vnímat v tomto kontextu normy jako cestu k jejich naplnění, způsobů, které popíší, jak cílů definovaných skrze hodnoty dosáhnout.¹⁷

? Tato práce vychází z předpokladu, že cestou k tomuto poznání je rozklíčování podob hrdinů, které režim jedincům a skupinám v rámci ideologického celku předkládá. Hrdina je v této práci vnímán jako výkladní skříň hodnot, kterých si společnost má vážit a které by do jisté míry měla následovat. Za podmínky, že by se tedy podařilo dosáhnout popisu žádoucího hrdinství, bylo by možné vyslovit také určité závěry i o hodnotách, které jsou deklarovány. Hrdina tvoří součást obrazu prezentovaného navenek a je tak součástí něčeho, co Václav Havel nazval *Panoráma každodennosti*.¹⁸

¹⁶ URBAN, Lukáš, Josef DUBSKÝ a Bajura JAN. *Sociální deviace*, s. 33.

¹⁷ REICHEL, Jiří. *Kapitoly systematické sociologie*, s. 148.

¹⁸ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*, s. 15.

Do jisté míry se hrdiny jako symbolu dotkl právě už i Macura, a to v podobě rozboru konkrétních vybraných hrdinů, kteří jsou přítomni v obecném diskurzu let 1948-1989.¹⁹

Rozpoznání hrdiny s výše zmíněným podstatně souvisí ještě z toho důvodu, že v rámci celkového obrazu žádané podoby společnosti se nestabilizuje a nereplikuje jen ona sama, ale u každého jedince dochází k opakovanému sebeurčování sebe sama skrze vlastní participaci na daném jevu, přichylností k daným principům a hodnotám, čímž se vlastně vytváří určitý typ sebetotality²⁰, v níž člověk není kontrolován a určován jen systémem, ale sám si kontroluje, zda z předepsaných norem příliš nevybočuje. Přijetí hodnot pak zároveň znamená, že člověk uznává určitou preferenci, určitý směr, dává přednost určitému stavu před druhým.²¹

4. Společný základ teorií hrdinství

Konceptuální uchopení hrdinství je u každého autora, který se daným tématem zabýval, více či méně osobité. Každý přichází s důrazem na jiný aspekt heroismu, vyzdvihuje jeho jiné stránky a upozaduje opačné.

První velmi významnou otázkou, je u většiny autorů rozdělení hrdinů na každodenní a výjimečné, kteří a jakoby svým konáním stáli mimo běžnou populaci.

Každodenní hrdinství je snaha usadit hrdiny na zem. Nedělat z těchto postav někoho výlučného, ale naopak hledat projevy heroického chování a jednání v každodenních aktivitách a přístupech. V rámci tohoto pohledu vzniká představa, že hrdinou může být prakticky kdokoliv. Musí se držet základní myšlenky, která určuje daný systém a dobu, dále se autoři shodují na požadavku na určité mravní a etické zásady, jimiž se hrdina řídí, a jež většinou silně korelují s daným společenským systémem. Jde do jisté míry o určitou demokratizaci hrdinství.²² Někdy je tento přístup označován jako drobné hrdinství, případně heroizace „obyčejného člověka“.²³

Toto pojetí mocně rezonuje právě v době socialismu a plně odpovídá potřebám, které režim má vůči svým obyvatelům. Jde o požadavek na typ člověka, který příliš

¹⁹ Macura konkrétně rozebírá Fučíka, Mičurina a Remka, nemluvě o vůdci jako takovém.

²⁰ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*, s. 16.

²¹ REICHEL, Jiří. *Kapitoly systematické sociologie*, s. 145.

²² Takovýmto způsobem mluví o hrdinství např. Ladislav Hejdánek ve svém Dopise příteli č. 42 z roku 1979, kde jednak rozebírá polemiku, která byla nastíněna, jednak se následně přiklání k tomu, že tento druh demokratického heroismu má své výhody.

²³ PETRUSEK, Miloslav. *Společnost a kultura: Sociologické úvahy a eseje*, s.34

nevyčnívá z řady, ale na druhou stranu plní své povinnosti, obětuje se pro druhé, „ionizuje“ okolí svým příkladem.²⁴

Druhým typem hrdinství je pak takové pojetí, které člověka jako běžného člena společnosti významně překračuje. Jde o hrdinství, jež svou podstatou vystupuje ze všednosti či každodennosti a stává se něčím velikým, co mnohdy nelze plně následovat. Jedná se o hrdinství výlučné, které je pro příklad společnosti velmi důležité jako ukázka žádoucího jednání, ale na druhou stranu jde do jisté míry o hrdinství mytické, které je určeno jen pro velmi úzkou skupinu lidí, neboť k jeho dosažení je třeba velkého osobního nasazení a odpovídajících obětí, jde tedy až na hranu vlastní existence, či dokonce tuto hranici překračuje.²⁵

Další otázkou, kterou mají obě formy hrdinství společnou, je odvaha, potřebná k tomu, aby se člověk hrdinsky zachoval. Je to odvaha k velkému hrdinství, kde jde o velké ohrožení a člověk riskuje vlastní hmotnou existenci ve střetu s tím, co ho ohrožuje. Odvahy je však dle autorů, kteří vyznávají spíše přístup hrdinství každodenního, třeba i k této formě hrdinství. Jde o odvahu činit věci přes to, že mi to v dané chvíli není příjemné, omezuje to mou absolutní svobodu, můj čas. S použitím v současné době velmi skloňovaného sousloví by se dalo říct, že člověk musí vystoupit ze své komfortní zóny, aby se stal hrdinou. Samozřejmě, že míra tohoto ohrožení je u obou forem hrdinství různá a důsledky, které by mělo její narušení, jsou diametrálně odlišné. Ale v obou podobách je přítomna, je jen otázkou, vůči čemu směřuje.

Většina autorů, kteří se k hrdinství vyjadřují, se zároveň shoduje v tom, že ve vztahu k hrdinství nelze pohlížet na všechny lidi stejnou optikou, protože existují profese, které k touto fenoménu mají přirozeně blíž. Jde především o zásahové jednotky typu hasičů, emergency, nebo vojáků. Takoví lidé jsou profesionály a hrdinství s určitou formou ohrožení je součástí náplně jejich práce, proto nelze hodnotit jejich činy stejně, jako u člověka čapkovsky obyčejného. Neznamená to ovšem, že by tito lidé nemohli být vnímáni jako hrdinové. I přes svou profesionalitu se mohou hrdinství dopouštět, rozdíl bude patrně spíše v míře hrdinství, případně v kategorii heroismu, do níž bychom tyto lidi řadili.²⁶

²⁴ HEJDÁNEK, Ladislav. *Dopis přáteli č.42*.

²⁵ Jako příklad tohoto hrdinství lze uvést například jednání Jana Palacha, který se rozhodl 16. ledna 1969 být planoucí pochodní a svou sebedestrukci upozornit na palčivé problémy ve společnosti, které považoval za nepřijatelné. Jedná se tedy o chování, které část obyvatel jistě bude považovat za hrdinské, ale na druhé straně je velmi těžké ho ve stejné podobě následovat, a je otázkou, dovedeno ad absurdum, zda by to vůbec bylo žádoucí.

²⁶ GIBSON, Gregory. *The Making Of Heroes An Attributional Perspective*. S.73

Pokud se autoři zamýšlejí nad hrdinstvím, pak se ve společných rysech dá vysledovat ještě jeden fenomén, a tím něco, co bychom mohli nazvat transcendencí. Je tím myšleno to, že člověk dělá hrdinské činy, ať už to znamená cokoliv, protože si je vědom širšího rámce svého bytí. Je sám zapojen v proudu společnosti, jejích morálních hodnot a etických východisek, a právě ty ve svém konání sleduje a naplňuje je. Ať už tak činí vědomě, nebo nevědomky, hnán okolnostmi naplňuje hodnoty, které jsou v bazálním nastavení dané společnosti přítomny. Jedná tak, jak si myslí, že je to v dané situaci správné, a to mnohdy bez ohledu na to, zda mu kvůli tomu hrozí nějaký postih, nebo omezení svobody, či v krajní situaci samotná vlastní existence.

Tyto body jsou tedy společné všem autorům, ať už o hrdinství přemýšlí v jakýchkoliv dimenzích. Dalo by se tedy říci, že se jedná o esenciální náležitosti hrdinství. Nicméně studiem dalších zdrojů se zdá, že tyto věci nestačí, ale že je nutné do hrdinského počínání zahrnout i další poznatky, to už však záleží na každém dílčím autorovi.

5. Metodologie a dílčí výsledky

Metodologická základna této práce by mohla být rozdělena do dvou základních částí, v závislosti na vybraném souboru zdrojů informací, se kterými bylo pracováno. První velká oblast se týká práce s Rudým právem jako základním pramenem pro rozbor a provedení analýzy diskurzu. Druhá oblast vychází především z analýzy pramenů, které pro tento výzkum poskytl Archiv kanceláře prezidenta republiky. Tato část byla spojena s rozbořením pramene jako takového, jeho kritického posouzení a následného studia. Jednotlivé části metodologického přístupu a dílčí výstupy po provedení základního rozboru jsou popsány níže.

5.1. Analýza veřejného diskurzu a Rudé právo

Max Weber z pohledu metodologického dal základ novému přístupu ve snaze chápat okolní realitu, který bychom mohli nazvat jako rozumějící, nebo také chápající sociologie. Sám popisoval, že je třeba pokusit se o „*interpretativní porozumění lidského jednání, aby bylo možné dospět ke kauzálnímu vysvětlení průběhu i důsledků.*“²⁷ V rámci tohoto přístupu nejde jen o prostý výčet jevů, jejich popis a pozitivistické

²⁷ HARRINGTON, Austin. *Moderní sociální teorie*, s. 106.

výstupy. Jde spíše o pochopení hlubších významů mezi jevy, o provázání jednotlivých výstupů a pokus o jejich interpretaci v rámci sociální reality, v níž se zkoumaný jev nalézá. Něco podobného je i snahou této práce, pro kterou byl v rovině metodologické zvolen kvalitativní přístup k získání relevantních odpovědí na vytvořené otázky, s vědomím rizik, která sebou tento přístup nese. Nicméně pro daný výzkum se tento výběr jeví jako vhodnější. Pokud vyjdeme ze základní teze, že člověk není jen pouhým nositelem struktur, ale že je jejich aktivním tvůrcem, mohlo by zkoumání v této oblasti přinést hlubší vysvětlení sociální reality, potažmo predispozic, jakými se doba socialismu vyznačuje.²⁸

Jedním ze znaků, kterým se společnost vyznačuje, a to s čím dál větší intenzitou, je fakt, že o sama o sobě produkuje čím dál větší množství textů a informací, které vlastně zpětně určeno mohou velmi dobře posloužit k tomu, aby byl určitý jev zkoumán a popsán právě z pozic, které o něm společnost mimoděk sama vytváří.²⁹ Této skutečnosti je využito i pro výzkum zaměřený na konstrukci hrdinství v době socialismu. Jako hlavní výzkumný nástroj této části je zvolena diskurzivní analýza. Ta by se dala chápat jako určitý zastřešující pojem, který má zacílit na roli jazyka v rámci konstruování sociální reality jako takové.³⁰ V rámci rozmezí mezi analytickým a hermeneutickým přístupem se pak metoda použitá v této práci drží spíše hermeneutických východisek, navazuje právě na přístup rozumějící sociologie a snaží se o intenzivní a maximálně výtěžný přístup k zdrojovým datům.³¹

Jedním ze základních nástrojů, jak pracovat kvalitativně se získanými informacemi, je jejich kódování, tedy určitý proces analýzy, která umožňuje vnést do textu strukturu, odhalit význam, jaký daný kód v celkovém kontextu má a určitým způsobem takto získané informace následně interpretovat.³² Kódování lze provádět nejrůznějším způsobem, na úrovni slov, vět i celých odstavců. Pro tuto práci bylo většinou využito kódování celků textů, především proto, že se jedná o celé články, ve kterých je hrdina určitým způsobem zmíněn. Pokud je tento pojem zmíněn v rámci jednoho článku v různých kontextech, je kódován každý zvlášť.

Z pohledu obecného myšlenkového postupu je tedy výzkum postaven především na induktivním postupu, neboť se snaží z dílčích závěrů vytvořit obecnější závěry. Dále lze

²⁸ KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápající rozhovor*, s. 30.

²⁹ HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj*, s. 15.

³⁰ ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů*, s. 105.

³¹ HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj*, s. 16.

³² STRAUSS, Anselm L. a Juliet CORBIN. *Základy kvalitativního výzkumu*, s. 42-43.

říci, že se soustředí především na kontext a syntax slov, nejde primárně o osamocená slova jako taková, jejich gramatickou podobu a další lingvistické charakteristiky.³³

5.1.1. Postup identifikace vhodného výběru k analýze článků

V rámci základních kontur výzkumu, které byly představeny v předchozím textu, lze nyní přistoupit k popisu konkrétních článků pro analýzu. Jako nejpodstatnější znak pro výběr byla zvolena přítomnost jakékoliv modifikace slova hrdina či hrdinství.³⁴ Tyto výrazy byly vyhledávány v člancích Rudého práva, a to různým způsobem.

Především je nutné zmínit klíč výběru čísel vhodných pro analýzu. Jako základní roky byla definována doba mezi léty 1948-1989 a to s ohledem na politickou situaci v zemi. Nabízely se v podstatě dvě vhodné varianty – první z nich by byla najít určitá klíčová data, jako jsou kupříkladu narozeniny Stalina či Lenina, sjezdy KSČ a podobně a monitorovat čísla blízka těmto výročím. Po zhodnocení rizik tohoto postupu byl nakonec zvolen druhý z přístupů, tedy definovat určitý striktně daný klíč, který bude na podobných výročích nezávislý. Analýza tedy probíhala vždy pro čísla obsažená ve druhém týdnu ledna a června ve frekvenci jednou za dva roky. Takto definovaná čísla byla zevrubně prostudována – v případě nejstarších potřebných vydání s pomocí dálkového přístupu do digitálního archivu Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích³⁵.

Protože celý výzkum probíhal mezi léty 2019-2023, lze říci, že do zpracovávání tématu v tomto případě paradoxně pozitivně vstoupila covidová situace, která celkově významně zlepšila dostupnost zdrojů v distanční podobě. Následně tedy bylo využito pro získání článků rozhraní Digitální knihovna Kramerius³⁶, které umožnilo studium dalších relevantních čísel pro následující roky. Tento nástroj se navíc vylepšoval v rámci trendů, které bylo možné vidět již dříve například v archivech britských a skotských novin, tedy možnost vyhledávání konkrétních slov a jejich variací pomocí vyhledávače přímo v rámci aplikace. V České republice šel tedy vývoj tak, že v roce 2021 bylo možné získat pouze informace o konkrétní straně, na které se nějaký takový pojem vyskytuje, v druhé polovině roku 2022 bylo možné najít konkrétní slovo i přímo

³³ VÁŇA, Tomáš. *Jazyk a totalitarismus*, s. 131.

³⁴ Jedná se tedy o modifikace těchto slov v odlišných genderových podobách, dále z pohledu gramatiky v různých pádech, a to jak v čísle jednotném, tak v čísle množném.

³⁵ *Rudé právo - digitální archiv* [online]. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/cbvk/periodical/uuid:4eac74b0-e92c-11dc-9fa1-000d606f5dc6>.

³⁶ *Národní knihovna České republiky Digitální knihovna Kramerius* [online]. Dostupné z: <https://kramerius.nkp.cz/>.

označené v textu článků, což celou analýzu významně usnadnilo a skýtá to velké možnosti pro budoucí výzkumy podobného typu. Potom šlo tedy především o vyhledání slov, zaznamenání jejich kontextu do připraveného dokumentu a jejich další zpracování. Doba nutná pro prostudování jednoho čísla se tedy z řádu hodin posunula do roviny desítek minut a méně v závislosti na frekvenci výrazu.

Veškerý výskyt slova „hrdina“, „hrdinství“ či jejich odvozenin a gramatických modifikací byl zaznamenáván do připraveného souboru, respektive připravených souborů v programu MS Word, kde lze provést i samotné kódování. To se dělo především formou komentářů, se kterými se dá následně v rámci analýzy pracovat. Některé situace byly pro určení konkrétního kódu poměrně jednoduché a kódy byly zjevné, u některých bylo potřeba jít skutečně do hloubky daného uvedení pojmu a analyzovat, v čem spočívá hrdinství v daném kontextu, co je jeho náplní a kdo je jeho nositelem. Celkově bylo zaznamenáno přes 730 výskytů tohoto slova nebo jeho odvozenin.³⁷

Následně proběhla kategorizace³⁸ a spojování významových podobností do skupiny kódů, což by dále sledovalo logiku tzv. otevřeného kódování, přestože jak autoři sami upozorňují, hranice mezi jednotlivými typy kódování mohou být značně plovoucí.³⁹ K pojmenování jednotlivých kategorií byly použity jak termíny, které se vyskytovaly přímo v textech, tak i vlastní vytvořená pojmenování, která měla nejlépe vystihovat obsahovou skutečnost. Kódy samotné byly zaznamenávány jak do samotného textu s citacemi z textů, tak do programu MS Excel kvůli lepší přehlednosti kódů a jejich efektivnímu používání. Kódů bylo nakonec vytvořeno 61, což je počet před jejich kategorizací.

V druhé fázi proběhla další kategorizace, v jejímž rámci byly na základě významu dávány dohromady vzájemně související kódy, proběhla jejich sumarizace a následné zhodnocení dílčích výsledků pro záměry této práce. Kategorií bylo nakonec vytvořeno 15. S těmito kategoriemi se dále pracovalo jednak sumarizací výskytu jednotlivých útvarů, jednak byly vytvořeny dílčí pomocné tabulky, jež byly vždy zaměřeny na určitou oblast, kterou měla další analýza poskytnout.⁴⁰ Tak byla například vytvořena

³⁷ Do celkového výčtu nebyly zařazeny texty, v nichž se vyskytoval pouhý název filmu – např. Hrdina má strach, dále pak zmínky o novém stroji s názvem Hrdina a situace, kdy se na ledě začal od roku 1977 objevovat hokejista Jiří Hrdina.

³⁸ Záznam kategorizace v podobě, v jaké byl používán pro celkovou analýzu, je připojen v sekci Přílohy.

³⁹ STRAUSS, Anselm L. a Juliet CORBIN. *Základy kvalitativního výzkumu*, s. 47.

⁴⁰ Tabulky, které byly k celkové analýze použity, jsou připojeny v sekci přílohy.

samostatná tabulka pro odlišení hrdinství individuálního od hrdinství kolektivního, nebo rozlišení mezi hrdinstvím osobním a odosobněným.

Řešena byla otázka kódů, které jsou v celkovém výzkumu zastoupeny jen minimálně v malých jednotkách případů a jejich oprávněnosti zařazení do výzkumu. Nakonec bylo zhodnoceno, že svou podstatou vždy odpovídají určitému nadřazenému pojmenování, které je pro více kódů společné, a tak byly i tyto kódy ponechány pro celkovou analýzu v souboru kódů.

Jediný případ, který do celkového uvažování o kontextu hrdinství nebyl zahrnut, je používání slova hrdina v jeho gramatických podobách v souvislosti s uměleckými díly. Kód je nazván jako „literární hrdina“, ale jsou do něj začleněny jak postavy z knih, tak z filmů, divadelních her a další. Vyčleněn byl tento kód z toho důvodu, že jeho užití nevyjadřovalo hrdinství v pravém slova smyslu, tedy v podobě činu, nebo nějaké akce, ale jednalo se o použití termínu jako osoby v uměleckém díle, jako označení pro danou postavu nikoliv pro jeho vlastnosti či činy, ale čistě jako osoby v uměleckém světě se vyskytující. Pro pochopení vnímání hrdinství samotného byl tedy tento kód vyhodnocen jako nepřínosný a do celkové analýzy nebyl zahrnut.

5.2. Dílčí závěry po analýza veřejného diskurzu na stránkách Rudého práva

Na základě analýzy veřejného diskurzu média, jakým bylo Rudé právo, bylo lokalizováno přes 720 výskytů slova hrdina, hrdinství a jejich odvozenin. Na základě jejich kódování a následné další práce s těmito kódy s logikou sledující podstatu kvalitativního výzkumu byly vysloveny některé závěry, které z výzkumu jako celku vyplynuly. Jejich shrnutí je tedy obsahem následující části.

Z celé analýzy poměrně jasně vyplynulo, že práce s pojmy, jako je hrdina, hrdinství a podobnými dalšími je záměrná, nikoliv náhodná. Z textů, ve kterých se pojmy vyskytovaly, je znát ideologická základna kontextového rámce, v jakém se tyto pojmy vyskytují. Režim se tak snaží prostřednictvím těchto vzorů přeložit předobraz žádoucího chování, které vyžaduje od svých občanů.

Hrdinství se objevuje v různých formách, ale celkově se dá říci, že převládá neosobní kolektivní sféra. Hrdinou ve většině případů není někdo konkrétní, ale jedná se o jevy, které jsou s tímto přídavným jménem spojovány, ale nejde o rysy dané určité osobě. Jak bylo ukázáno na konkrétních příkladech, jde navíc velmi často o kombinaci

s neživotnými podmínkami. Hrdinský tak může být například boj, smrt, práce, lid, ale většinou se jedná o kolektivy a skupiny obyvatel. Čestné výjimky tvoří hlavně hrdinové socialistické práce, kteří jsou naopak uváděni konkrétně, adresnými jmény a je s nimi opět účelně pracováno. Jejich životopisy jsou ukazovány v obsírných článkách s důrazem na to, v čem spočívá jedinečnost těchto lidí, což opět může vést k myšlence, že se věci nedějí jen nahodile, ale že se jedná o využívání ideologického potenciálu, který v sobě daný titul skrývá. Tedy v obecnější rovině lze tyto aspekty shrnout tak, že je hrdinství směřováno spíše k abstraktnějším podobám, snaží se neoznačovat jednotlivce, ale ve shodě s celkovou ideologií státu apeluje především na kolektivní hrdinství, s výjimkami, jako je třeba již zmíněný titul, nebo především z počátku zkoumaného období Julius Fučík.

Z analýzy jasně vyplývá přesvědčení, že jsou určité země, lidé dané země, kteří jsou k hrdinství predisponováni více než jiní. Jedná se samozřejmě především o sovětský svaz, který má v rámci rozvahy nad hrdinstvím velmi silné zastoupení. Samotná země je hrdinskou již ze své podstaty a plodí hrdiny ze svého středu. I v tomto ohledu je hrdinství ukázkou vzoru, který by lidé měli následovat, ať už jsou konkrétní podoby hrdinskosti jakékoliv. Dále mohou být hrdinské také další země, ale jejich heroismus většinou spočívá v boji proti agresorovi, majoritně samozřejmě proti Spojeným státům, nebo někomu z jejich spojenců. To vytváří poměrně silnou a znatelnou bipolaritu v rovině „my“ a „oni“. Toto vytváření tábora přátelského a tábora nepřátel se do celkového vyznění hrdinství zapisuje silnou měrou. Problémem není snad to, že podobné rozdělení je představováno samo o sobě, ale že je tendence zajít dál a dikcí ideologie provést mentální nastavení běžné člověka na ony dva tábory, přičemž sám jedinec by měl mít zcela jasno, kam chce patřit a který z obou táborů je ten, který by mu měl imponovat. Vytváření takové dichotomie v sobě zákonitě nese tezi zápasu mezi oběma tábory, a to jak v ozbrojené, tak v ideologické rovině. Zároveň to vede k uzavírání bloku a vytváření pevnějších hranic mezi oběma tábory, aby nedocházelo k narušování z druhé strany. Taková situace pak nabízí jednak prostor pro nové formy hrdinství, jednak ale vyvolává eskalaci vzájemné nevráživosti. Snaha vnuknout občanům toto bipolární chápání světa jako střet dvou světů – toho lidsky a hodnotově správného, tábora míru a toho, který je pohnut jen těmi nejtemnějšími důvody a snaží se hatit lidské dílo jako takové, přičemž se nebojí použít jakýchkoliv prostředků – je zásadní i pro uvažování o celkových kontextech a rozhodně by si zasloužila samostatné zkoumání.

Co se úplně nepotvrdilo jsou významnější posuny v nazírání hrdiny a hrdinství v průběhu zkoumaného období let 1948-1989. Jednou z hypotéz této práce byla představa, že se podoba hrdiny bude měnit s určitými hodnotovými a politickými zvraty, které ve společnosti proběhly a které byly naznačeny v teoretické části práce. To se ovšem neprokázalo. Ukázaly se určité tendence, jako například určitá demokratizace informování o hrdinství v roce 1968, nebo změna podoby heroismu v každodenní snahu každého občana v 70. letech, ale významnější změny nebyly v rámci analýzy diskurzu rozpoznány, což vede k zamyšlení, že ani ideologické přednastavení systému neprochází zásadními změnami a hodnotově stojí v podstatě tam, kde stál v roce 1948, byť dochází k postupnému umenšování vyhrocenosti a radikálnosti rétoriky, která je používána.

Podoby, ve kterých se hrdinství objevuje, zároveň vedou k úvahám nad tím, nakolik je člověk schopen se s daným typem hrdinství vlastně identifikovat. Jestliže bylo ukázáno, že většinou se jedná o hrdinství kolektivní, nebo odosobněné, pak to ve svém důsledku klade poněkud zvýšené nároky na identifikaci právě s daným typem hrdinství a pro řadu lidí půjde o úkol takřka nespílnitelný. V takové situaci se z hrdinství stávají jen prázdná slova a je otázkou, jestli se tímto způsobem neprohlubuje vnímání pokryteckosti mezi prezentovanými hrdiny a realitou všedního dne, pokud za hodnotami nestojí konkrétní lidé a jejich příběhy, ale mnohem více pojmy jako hrdinný lid či hrdinské město. Do jisté míry jde o nevyužitý potenciál propagandy, přičemž tento systém odpovídá nastavení ideologie systému jako takového, ale opět poněkud krátkozrace nepracuje se základním nastavením samotného člověka jako jedince.

6. Hrdina socialistické práce v pramenech Archivu kanceláře prezidenta republiky

Socialistický režim si na různá vyznamenání potrpí, jejich četnost a podoba je poměrně pestrá. Významným inspirátorem těchto titulů byl sovětský svaz. V rámci analýzy diskurzu byl mnohdy zaznamenán titul, který měl oficiální podobu a směřoval do různých sfér lidského života. Krom titulu Hrdina SSSR a hrdiny práce se objevují i další, které nemají konkrétní zakotvení v československém prostoru, ale ukazují určitý typ smýšlení, tendenci ocenit chování, které je z pohledu vládnoucího režimu žádoucí, ať už na základě jakýchkoliv pohnutek. V této souvislosti lze například uvést titul Hrdinka matka, který se uděloval v prostoru Sovětského svazu.⁴¹

Titul Hrdina socialistické práce byl zřízen vládním nařízením č. 34/1959 Sb. ze dne 20. května 1959. V paragrafu číslo 1 je zmíněn nově zaváděný titul „*Hrdina socialistické práce*“ a s ním spojené právo „*nosit zlatou hvězdu Hrdiny socialistické práce*“.⁴² První vyznamenání tímto titulem převzali tuto poctu v roce 1960. Z pohledu zkoumání podstaty hrdinství, které je prezentováno veřejnosti, se jeví velmi významným také §2, ve kterém se uvádí, že

„Čestný titul "Hrdina socialistické práce" uděluje prezident republiky na návrh vlády tomu, kdo si obzvláště vynikající průkopnickou činností, zejména v průmyslu, zemědělství, dopravě nebo obchodu, anebo vědeckými objevy nebo technickými vynálezy získal výjimečné zásluhy o vítězství socialismu v Československé republice (...).“⁴³

Poměrně zajímavý je taky fakt, že nároky, které byly na takto dekorovaného člověka kladeny při udělení vyznamenání, neztrácejí na svém významu ani po proběhnutí ceremonii. V nařízení vlády je specifikováno, že vyznamenání může být člověku odňato, „*dopustil-li se vyznamenaný jednání, které ho činí nehodným čestného titulu*“⁴⁴.

Z intenzity udělování je znát, že titul nabyl na své důležitosti především v druhé polovině sedmdesátých let a v letech osmdesátých.⁴⁵ Zatímco od roku 1960 bylo

⁴¹ Jde například o krátkou zprávu z 8. 6. 1946 na straně 4 s názvem Pocta mateřství v Sovětském svazu, kde lze číst také následující informaci: „Podle nařízení prezidia Nejvyššího sovětu bylo v těchto dnech uděleno 41 ženám, které mají a vychovali deset i více dětí, název: matka hrdinka“.

⁴² Vládní nařízení č.34/1959 Sb. ze dne 20. května 1959, §1

⁴³ Vládní nařízení č.34/1959 Sb. ze dne 20. května 1959, §2

⁴⁴ Vládní nařízení č.34/1959 Sb. ze dne 20. května 1959, STANOVY čestného titulu "Hrdina socialistické práce", čl.4, odst.1

⁴⁵ *Čestný titul Hrdina socialistické práce s právem nosit zlatou hvězdu Hrdiny socialistické práce* [online]. Dostupné z: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/hsp.pdf>.

uděleno pouze 32 těchto vyznamenání, od roku 1971 do roku 1979 bylo uděleno již 86 těchto vyznamenání a mezi léty 1980-1989 dokonce 182 kusů.⁴⁶ Významná je v tomto případě výchovná funkce celého vyznamenání a zároveň vysoké postavení tohoto řádu z pohledu faleristiky. Lze ještě zmínit, že z prezidentů je mezi dekorovanými jen Antonín Zápotocký a Antonín Novotný, Ludvík Svoboda ani Gustáv Husák mezi nimi nejsou. Otázkou je, proč tomu tak bylo. Jedno z možných vysvětlení by se dalo nalézt i v snaze vytvořit určitý odstup mezi dekorovanými a vrcholnými představiteli státu, což ale úplně nekonvenuje se základním nastavením socialismu a jeho ideologie. Druhou možností je, že udělováním vyznamenání mezi vrcholnými představiteli režimu dochází k jeho určité devalvaci, neboť vytváří představu „vyznamenání pro vyznamenání“ a vnitřní náboj a informace, které by mělo přinést, se tak poněkud vytrácí.⁴⁷ Problematické je i to, že alespoň v pozdější době je předkládaný materiál k udělování vyznamenání kontrahován prezidentem a podepisoval by si tak vyznamenání sám pro sebe, což může také vyvolávat nežádoucí otázky vůči vládnoucím elitám.

6.1. Dílčí závěry po analýze pramenů k titulu Hrdina socialistické práce

Z výše uvedených poznatků, které popisují strukturu a hodnotové základy, na kterých stojí udělování titulu Hrdina socialistické práce, lze vyabstrahovat několik silných momentů, které se zdají jako klíčové i pro závěry této práce. Udělování samotné vykazuje signifikantní znaky, které jsou popsány v kontextu výše zmíněných skutečností.

Jako významně zjevné lze pozorovat to, že režim účelově pracuje se samotným pojmem hrdina. Vnímá ho jako velmi důležitý, je součástí nejvyšších vyznamenání, jaké se v dané době uděluje a je tak jasnou zprávou pro další občany o tom, co režim považuje za podstatné a důležité. Sděluje, kdo je pro fungování státu zásadní, kdo pomyslně stojí na piedestalu a co je třeba učinit pro to, aby člověk mohl podobnou pozici zaujmout. Titulem Hrdina socialistické práce režim dekoruje ty nejvýznamnější, kteří nejvíce odpovídají žádoucímu archetypu chování. Potud by asi nebylo nic v nepořádku, neboť každý režim vytváří svá vyznamenání, kterými se snaží zdůraznit, co je ve společnosti důležité. Nicméně jak už bylo výše naznačeno, jde především o předání informace o tom, co je pro režim žádoucí, čeho si váží. Pokud by měla

⁴⁶ Tamtéž

⁴⁷ Podobně by se dalo usuzovat i na základě PRUŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*, s.144

proběhnout hlubší analýza preferovaného chování, pak lze konstatovat, že je směřováno ve významné většině na lidi, kteří pracují, a to specificky především v určitém segmentu hospodářství.

O významnosti samotného pracovního hrdinství svědčí i to, že v Rudém právu je Hrdina socialistické práce skloňován velmi často, má své nezastupitelné místo a se zvyšující se intenzitou jsou zmiňovány jeho zásluhy. Jedná se o určitý spolek vyvolených. Lze tak najít například celé dlouhé texty o životě jednotlivých hrdinů a jejich práci,⁴⁸ o jejich pracovním nasazení⁴⁹. Zároveň je znát významná výlučnost tohoto člověka v rámci společnosti jako celku. Jeho postavení je natolik výsostné a uznávané, že mu dokonce píše sám generální tajemník ÚV KSČ a prezident republiky. V lednu 1986 tak nacházíme informaci o tom, že „*Generální tajemník ÚV KSČ a prezident ČSSR Gustáv Husák zaslal blahopřejný dopis hrdinovi socialistické práce, montérovi Energovodu Praha Milanu Huljakovi při příležitosti jeho 60. narozenin.*“⁵⁰

Zajímavým zjištěním je to, že jsou určena ministerstva, která mohou navrhnout lidi pro dané vyznamenání. Logicky lze z této skutečnosti odvodit, že jsou určité segmenty lidské činnosti, které jsou pro režim zásadní a pak jsou takové, které nepovažuje za tak zásadní, nebo minimálně v nich neprobíhá dekorování vyznamenáním podobného typu.

V této souvislosti se jednak nabízí otázka, proč součástí udělování není také například ministerstvo kultury, které je deklarováno jako samostatná součást vlády kompetenčním zákonem z roku 1969.⁵¹ Mezi další „upozaďovaná“ ministerstva by bylo možno počítat například Ministerstvo školství, které v některých letech nenominuje žádného kandidáta na titul Hrdina socialistické práce. Například v roce 1980 jde o 1 návrh, za rok 1981 není nominován nikdo. V letech předešlých lze podobný trend vypožorovat také.

Mezi ministerstva, která mohou navrhnout kandidáta na Hrdinu práce, lze počítat především ministerstva, která mají co do činění s průmyslovou a zemědělskou produkcí země. Velmi často se jedná o číselně specifikovatelné pokroky, nikoliv o ideologické, kulturní či myšlenkové posuny. Socialistický hrdina je tedy směřován do oblasti hmatatelného pokroku. Lze tedy dedukovat, že pro hrdinství jako takové je zásadní především materiální stránka, ekonomická základna, nikoliv myšlenková nadstavba.

⁴⁸ Jeden za všechny lze jmenovat článek Mít své vlastní slunce, Rudé právo 6.6.1988, s.3

⁴⁹ Čl.Mistrová z přádelny, Rudé právo 14.6.1986, s.3

⁵⁰ K životnímu jubileu, Rudé právo 11.1.1986, s.1

⁵¹ Zákon č.2/1969 Sb. Ze dne 8. ledna 1969 o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky

Samozřejmě nelze přehlédnout, že i tato složka je v hrdinství obsažena, třeba v podobě výchovy budoucí generace, možná apel na soudržnost kolektivu a pomoc dalším lidem v rámci společnosti, ale stěžejní část hrdinství je obsažena v číslech jednotlivých segmentů průmyslu a zemědělství. Nelze samozřejmě říci, že by hodnoty, za které se hrdinové staví a které reprezentují, nebyly hodnotné, jen bychom je asi označili spíše za základní, bazální, nikoliv vyšší.

V udělování titulů je znát určitý záměr a kalkul. Ten lze dedukovat jednak z jednotlivých tabulek, které jsou pro dané roky souhrnně vypracovávány, dále pak ze shrnutí, která jsou k jednotlivým letům přidávána jako doprovodný materiál.

Kalkulem v této souvislosti je myšleno především to, že, jak už bylo výše uvedeno, jsou hrdinové etablováni pouze z určitých ministerstev. Dále je však znát, že si dílčí nominující struktury hlídají také poměr mezi Slováky a Čechy, patrně aby nedocházelo k internacionálním pŕůtkám mezi národy jednoho státu a aby tím pádem nebyla vytvářena představa, že jeden národ má „více hrdinů“, než ten další. Kromě nacionálních poměrů je hlídáno také zastoupení mužů a žen, ale v tomto případě není situace natolik průkazná, protože k uvádění počtu zastoupení jednotlivých pohlaví dochází, ale z archivních dokumentů není patrná nějaká snaha o stejné zastoupení, nebo nějakou proporcionalitu. Ženy jsou zastoupeny výrazně méně než muži, většinou jsou v jednotkách výskytů⁵² a rozhodně netvoří polovinu vzorku. Nicméně lze to samozřejmě chápat jako určitý odraz nastavení doby.

Patrný je také jasný důraz na dělnické profese v komparaci s dalšími odvětvími lidské činnosti. Pokud by měla být tato skutečnost podložena číselně, pak pokud vezmeme opět nejdostupnější prameny, lze konstatovat, že v roce 1980 tvořilo soubor oceněných deset dělníků, dva pracovníci v zemědělství, jeden vedoucí pracovník a jeden vědecký pracovník. Struktura oceněných pro rok následující byla velmi podobná, v roce 1981 tak bylo možno mezi laureáty najít čtrnáct dělníků, dva pracovníky v zemědělství, a jednoho vedoucího pracovník. Pro vědu nebo podobná zaměření ten rok nezbylo místo.⁵³ V roce 1983 je patrný nárůst množství udílených vyznamenání, ale poměry mezi jednotlivými odvětvími zůstaly stejné. Z třiadvaceti předložených návrhů bylo pět za Ministerstvo paliv a energetiky, ze tří profesí, které by se daly považovat za rolnického charakteru, šlo pouze o jednu dělnici v daném odvětví, zbytek je předseda

⁵² V roce 1978 jde o 1 ženu, v letech 1980, 1981 jde o 3 ženy vůči 11, respektive 14 mužům

⁵³ Souhrnná zpráva za roky 1980, 1981 – 8210/82-12 fond Hrdina socialistické práce, Archiv Kanceláře prezidenta republiky

JZD, nebo vedoucí opravy pásových strojů a jeden návrh, který byl předložen za oblast školství (nutno říct, že po několika letech), byl rektor Vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni.⁵⁴

V neposlední řadě lze vnímat i snahu o prostorovou vyváženost jednotlivých oceněných. Nejde jen o vyváženost mezi Slovenskem s českou částí státu, ale jde i o rovnoměrnost mezi jednotlivými kraji. Tabulky, které jsou k danému tématu oficiálně zpracovávány, vždy obsahují také jednotlivé krajské celky, v rámci kterých jsou ocenění realizována. Z materiálu je znát, že je důraz na proporcionalitu, přesto, že nejvíce oceněných má většinou Praha, ale to lze vzhledem k počtu obyvatel v hlavním městě chápat.

7. Hrdina ČSSR

V roce 1955, tedy čtyři roky před kodifikací oficiálního titulu Hrdina socialistické práce jsou v Československu vytvořeny zákonné podmínky pro udělování ještě jednoho titulu, který je ve svém názvu s hrdinstvím spojen a tím titulem je Hrdina ČSSR. Oficiálně je tedy ustaven nařízením vlády ze dne 8. února 1955 a do Sbírký zákonů vstupuje pod znakem 6/1955Sb.⁵⁵ I v tomto případě se jedná o paralelu k vyznamenání, které vzniklo v SSSR a které bylo přebráno do československého prostředí. Jde o čestný titul, jehož nedílnou součástí je i propůjčení Řádu Klementa Gottwalda – za budování socialistické vlasti.

Přesto, že název samotný tomu úplně nenasvědčuje, jedná se o poměrně úzce zaměřený titul. Oficiálně je udělován „*k ocenění výjimečných zásluh o republiku spojených s vykonáním hrdinského činu nebo opětovných hrdinských činů*“⁵⁶, k bližší specifikaci, co má tedy být obsahem heroického jednání, se však zákon nevyjadřuje. Pohledem do seznamu dekorovaných lze konstatovat, že se jedná o vyznamenání, které je ve velké míře udělováno osobám, které jsou interesované ve vojenské oblasti a jejich činnost s armádou či bojem souvisí. Titul navrhuje vláda, je za něj odpovědný předseda vlády a uděluje ho prezident. Po organizační stránce je tedy situace dost obdobná jako v případě Hrdiny socialistické práce.

První dekorovaným se až v roce 1965, tedy deset let po zavedení titulu, stal Ludvík Svoboda, budoucí prezident Československa, který měl za sebou armádní minulost s těžištěm především ve druhé světové válce. Svoboda byl dekorován tím samým

⁵⁴ 8210/83-6 fond Hrdina socialistické práce, Archiv Kanceláře prezidenta republiky

⁵⁵ Nařízení vlády č. 6/1955 Sb.

⁵⁶ Nařízení vlády č. 6/1955 Sb., §1 odst.1

titulem ještě jednou, a to v roce 1970. Podobně byl dvojnásobným držitelem Gustáv Husák v letech 1969 a 1972, nebo Leonid Iljič Brežněv, který titul dostal dokonce třikrát, v letech 1970, 1976 a 1981.⁵⁷

Z pohledu počtu udělených titulů se jedná o poměrně úzkou skupinu jeho nositelů. Bylo uděleno celkem 31 kusů vyznamenání⁵⁸, což je v komparaci s Hrdinou socialistické práce velmi málo. Zajímavá je ovšem datace jednotlivých udělení. K prvnímu došlo tedy roku 1965, poslední titul byl udělen roku 1982. Drtivá většina vyznamenání byla udělena v letech 1969 a 1970, konkrétně šlo o 15 lidí a z toho 9 lidí tvoří cizinci, respektive představitelé sovětské armády. V souvislosti se srpnovými událostmi roku 1968 to vede k zamyšlení nad skutečnou hodnotou titulu a nad tím, jakou hlavní informaci a sdělení lidem má tato skutečnost přinést. I vzhledem k dekorovaným lze říci, že se jednalo o formu politicky vstřícného kroku k těm, kteří aktivně participovali na straně „osvoboditelů“ během krize roku 1968, případně jsou významnými osobnostmi spřátelených armád v minulosti. Po roce 1970 už se opět udělování výrazně přibrzdilo, jde tedy především o pokrytí let těsně po srpnových událostech.

Celkově je udělování značně nepravidelné a opět se nabízí myšlenka, že je praktikováno jen za určité konstelace a potřeby jako gesto vůči konkrétním lidem. V případě prvního udělení titulu Ludvíku Svobodovi, přes jeho nezpochybnitelné zásluhy během druhé světové války, můžeme číst, že titul „(...) navrhuje vrchní velitel spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy maršál SSSR Grečko (...) u příležitosti jeho 70. narozenin.“⁵⁹ V oficiálním zdůvodnění je pak vyzdvihován především jeho boj proti fašismu a to se zdůrazněním toho, že se tak dělo po boku Rudé armády. Za zmínku ještě stojí vlastnosti, které jsou v kontextu udělení specifikovány jako žádoucí a těmi jsou rozhodnost a statečnost.⁶⁰

Pro běžného člověka se jedná o titul, který je prakticky nedostupný. Rozhodně to platí v případě žen, protože mezi dekorovanými není jmenována ani jedna, přitom by se dalo namítat, že i v řadách armád za druhé světové války se ženy vyskytovaly, pokud tedy zůstaneme u základních nepsaných parametrů titulu. Nicméně z pohledu rozboru hrdinství jako takového není oficiální titul Hrdina ČSSR přes svůj název nijak zásadně

⁵⁷ Čestný titul Hrdina ČSSR, dostupné z: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/cthc.pdf> cit. Dne 7. 2. 2024

⁵⁸ Tamtéž

⁵⁹ Hrdina ČSSR – Archiv kanceláře prezidenta republiky, Č. J. Z I a 35/1-65

⁶⁰ Hrdina ČSSR – Archiv kanceláře prezidenta republiky, r.1965

přínosný, neboť se jedná o čistě výsekovou záležitost, silně zatíženou ideologickým nánošem. Bezpodmínečně lze souhlasit s dekorováním lidí, kteří bojovali proti fašismu nebo jeho formám, ale takových lidí časem logicky nepřibývá, a tedy neslouží úplně k postužení aktuálních potřeb definice hrdiny. Ani zdůvodnění v letech po udělení titulu Ludvíku Svobodovi nenabízí žádný větší vhled do podstaty hrdinství. Ve valné většině případů jde o odkaz na druhou světovou válku a boj proti fašismu, případě organizování určité formy odporu – příkladem budiž rok 1969, kdy titul dostal Gustáv Husák právě za výše zmíněné zásluhy.⁶¹ Pak už je připojen jen výčet lidí, kteří mají titul získat.

⁶¹ Hrdina ČSSR – Archiv kanceláře prezidenta republiky, Č. J. P. 6075.

8. Účelové užívání hrdinství a jeho ideová proměna

Jak již bylo výše ukázáno, účelové nakládání s hrdinským potenciálem není něco, co by bylo pro politický systém v době socialismu neznámé. Byla uvedena celá řada specifik hrdinství, které je prezentováno na stránkách Rudého práva, nebo v podobě různých ocenění, která jsou udělována těm, kteří splní příslušné podmínky. Nelze ovšem odmyslet, že realitu socialismu netvoří hrdinství pouze ve své abstraktní metafyzické podobě, ale že je prezentováno i s pomocí osobních příběhů, které režim opět aktivně využívá a přetváří je ke svému obrazu. Hrdinství ve své abstraktní podobě je přirozeně mnohem méně uchopitelné, zároveň je do jisté míry oproštěno od upřímných emocí, které může vyvolat právě osobní příběh hrdinky nebo hrdiny, kteří něco prožili a zachovali se určitým způsobem, který daný systém považuje za vzor.

Jestliže se socialismus výrazně orientuje také na práci s mládeží a její indoktrinaci⁶² již ve velmi nízkém věku, musí zákonitě sáhnout právě k těmto příběhům, neboť vysvětlovat dítěti problematiku hrdinství s ohledem na jeho podstatu a transcendenci může být mimo chápající prostor daného jedince. K prezentaci těchto hrdinů opět slouží i noviny a týdeníky⁶³ jako významný komunikační panel, na jejich stránkách je pak možno právě příběhy jednotlivců a popis jejich hrdinství v přístupné formě přijímat. Někteří režimem vybíraní hrdinové mohou být z dnešního pohledu dost diskutabilní, jiní, především hrdinky a hrdinové z dob protinacistického odboje naopak svým hrdinstvím mohou sloužit jako příklad i dnes a bude o jejich hrdinství ještě řeč. V této části práce byly podrobeny rozboru příklady Pavlíka Morozova, Marie Kudeřikové a Alexeje G. Stachanova.

8.1. Dílčí závěry po analýze konkrétních příkladů hrdinství

Na základě několika vybraných příkladů těch, s jejichž jmény bylo spojováno hrdinství v éře socialismu, lze vysledovat zajímavé znaky, které jsou pro popis hrdinství jako takového důležité. Objekt je možno vidět nazírání svého vlastního já především v kontextu vyššího nadřazeného celku, což je věc, která je přítomna prakticky ve všech třech příkladech, dále osobní nasazení pro dobro celku, překonávání určitých překážek na cestě k vytouženému cíli a další. Co však lze považovat za patrně nejdůležitější

⁶² Mluvíme zde jednak o různých zájmových sdruženích, jakými jsou například Jiskry nebo později pionýři, další organizace v rámci SSM, ale i obecně o vzdělávacím systému jako takovém, kde příběhy o hrdinství soudruhů a soudruhů mají své významné edukativní místo.

⁶³ V tomto směru lze připomenout například přední stránky týdeníku Vpřed, který sice končí svou existenci v roce 1951, ale jeho titulky jasně odkazují na konkrétní formy hrdinství. Dále pak například časopisy jako Pionýrskou stezkou, Pionýr, ABC, Mladý svět a další.

v kontextu práce je fakt, že prvky hrdinství, které byly rozpoznány v rámci analýzy mediálního diskurzu v Rudém právu, jsou přítomny také v konkrétních příbězích spojených s hrdinstvím, v konkrétních příkladech lidí, kteří se objevovali na nástěnkách a na stránkách novin. Tato skutečnost vede tedy k ještě hlubšímu přesvědčení o účelové práci s hrdinstvím a záměrné prezentaci nosných vlastností a hodnot, kterých si režim cení a které pokládá za důležitou pro budování společnosti nového typu.

9. Církevní prostředí a hrdinové

Raymond Aron ve své práci *Opium intelektuálů*⁶⁴ pracuje s tezí, že pro některé představitele tehdejší inteligence se komunismus stal něčím, jako je náboženství a hledá shodné atributy této podobnosti. Mnohé z těchto poznatků se mohou zdát relevantní, ale logicky z tohoto předpokladu vyplývá otázka, kde tedy leží ono dělítko, rozdělující oba světy – svět ideologicky politický a svět duchovního směřování k univerzu. V kontextu základního nastavení církevních dějin může být zajímavé prozkoumat také otázku hrdinství v souvislosti s církevním prostředím a vyslovit některé závěry, které by mohly být relevantní pro toto téma i v kontextu 20. století a jeho druhé poloviny v prostoru tehdejšího Československa.

9.1. Vztah mezi hrdinou a světcem

Při rozvaze celého tématu se jako přirozené nabízí porovnání dvou paralel uvažování o hrdinství: rovina hrdinství a rovina světců v sakrálním prostředí. O tom, že se nejedná o koncept zcela vytržený z kontextu a uměle vytvořený myšlenkový most svědčí i informace, kterou je možné najít v *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, kde je výslovně uvedeno, že mezi konceptem hrdinství a tím, jakým způsobem je vnímána „svatá osoba“, mohou být nalézány jisté paralely.⁶⁵ Autor tohoto hesla spatřuje hlavní základní paralely ve sdílení třech oblastí. Jsou jimi síla pomáhat a uzdravovat, lokální úcta a také fakt, že jejich ostatky mohou být přeneseny do jiného místa, kde by potenciálně byly podrobeny projevům úcty.⁶⁶ Tato podobnost má jistě své trhliny, například v rovině pomáhat a uzdravovat, ale pokud bychom tyto pojmy braly v mentální a psychologické podobě, pak bychom jistě mohli najít shodu i na tomto

⁶⁴ ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*.

⁶⁵ KLAUCK, Hans-Josef; MCGINN, Bernard; MENDES-FLOHR, Paul R.; SEOW, C. L. (Choon Leong); SPIECKERMANN, Hermann et al. *Encyclopedia of the Bible and its reception - svazek 11. Halah-Hizquni*, s.895.

⁶⁶ Tamtéž.

bodě, neboť pro řadu lidí může být hrdina, jako byl Julius Fučík, zásadní v usměrňování osobního chování a subjektivního přístupu k realitě.⁶⁷ Svatost člověka se projevuje v různých dimenzích, může být nazírán jako jev duchovní, teologický, kdy se člověk může v praktické rovině potkat se zjevením Božím ve světě, v náboženské sféře se pak stává privilegovaným bodem vztahu s nadpřirozenem, které ho přesahuje a světec tak slouží do jisté míry jako jeden z komunikačních kanálů.⁶⁸

Ještě jedna část výše zmíněné práce je pro tento text významná, a to ta, v níž autoři popisují, že kult hrdinů byl nahrazen kultem světců.⁶⁹ Z toho lze tedy opět vyvozovat určité závěry o společných kořenech, které oba zkoumané pojmy mají zakódované již ve své podstatě.

Je samozřejmé, že postoj vůči oběma zkoumaným entitám se mění v průběhu vývoje. U světce je přece jen prostor pro tuto evoluci poněkud rozsáhlejší, proto se i vztah k jeho ostatkům a k jeho roli v rámci celé komunity může lépe zmapovat. První světcem dle oficiálních požadavků na svatořečení byl sv. Štěpán⁷⁰, jehož úmrtí předpokládáme před polovinou prvního století, tedy tradice, kterou si „hrdinství“ v církvi nese, je otázkou téměř dvou tisíc let. Víme tak, že například vztah k tělu světce a jeho pozůstatkům je v některých dobách zásadní, v některých se tento zájem převrací spíše do roviny spirituality bez potřeby vlastnit nějakou relikvii, která by tento vztah podpořila.⁷¹ U socialistického hrdiny, jak již bylo popsáno, není vztah až tolik dynamický a některé aspekty téměř výlučně chybí, jako například právě otázka těla, přesto, že i tady bychom našli výjimky, mezi kterými lze vidět například potřebu udržet si své vůdce v podobě nabalzamovaných pro věčnost připravených těl Stalina či Gottwalda, nebo na místech, jakými je například hřbitov u kremelské zdi, kde jsou ti, kteří nejvíce přispěli k rozvoji socialismu, pochováni, nebo uloženi.

9.2. Dílčí závěry kapitoly

Jak ukazuje nahlížení mnoha autorů, i církevní prostředí má své hrdiny, kteří by splňovali představy o hrdinství tak, jak byly koncipovány v teoretické části této práce –

⁶⁷ Když autor této práce vede o tématu diskuse s lidmi napříč názorovým spektrem, často se setkává s tím, že vzory, jako byl Fučík a jiné, hrály významnou roli v době dětství, že příběhy, které o něm četli, nebo které rozebírali v socialistickém školství, pro ně byly určující i pro jejich osobní rozhodování.

⁶⁸ LE GOFF, Jacques, *Svatost* In Encyklopedie středověku, s. 754.

⁶⁹ KLAUCK, Hans-Josef; MCGINN, Bernard; MENDES-FLOHR, Paul R.; SEOW, C. L. (Choon Leong); SPIECKERMANN, Hermann et al. *Encyclopedia of the Bible and its Reception - svazek 11. Halah-Hizqumi*, s.895.

⁷⁰ MISZTAL, Henryk. Kanonizační právo podle zákonodárství Jana Pavla II., s.36.

⁷¹ LE GOFF, Jacques, 2002. *Svatost*. In *Encyklopedie středověku*.

jsou jimi světcí. Katolická církev má jasně daná pravidla, co musí daný člověk splnit, aby mohl být prohlášen za blahoslaveného a následně za svatého. Jedinec s tímto označením následně oficiálně prezentuje ve své osobě hodnoty, které byly církevním prostředním uznány za natolik hodnotné, že je sama vyzdvihla nad ostatní. V tomto lze tedy spatřovat paralely k nazírání na tento fenomén v souvislosti na situaci v dobách socialismu. Světec tím ovšem není staven mimo komunitu, ale je součástí církve bobující, vítězné, je tak velmi důležitou součástí kolektivu, kterého je věřícím účasten. Zásadní otázkou je, na jaké hodnoty daný jedinec, který je prezentovaný jako hrdina, cílí a které aspekty jeho osobnosti jsou u něj vyzdvihovány jako ty cenné.

Společenství svatých je připomínáno jednak v rámci běžné praxe církevního života, jednak i v rámci určitých programů, které i v minulosti měly podpořit určitý koncept smýšlení o své existenci v kontextu celkové společnosti. Jako ukázka snahy o podporu žádaných hodnot, která byla využita v minulosti, slouží jako dobrý příklad Desetiletí duchovní obnovy, které se na svaté jako nosné prvky myšlenky odkazuje a spojuje s nimi právě i hodnotové rámce, které chce zdůraznit.

10. Závěr

Zmínky o hrdinství se čas od času objeví kolem nás. Citáty, týkající se neštěstí země, která potřebuje hrdiny, nebo tvrzení, že hrdiny najdeme především na hřbitovech, se s přestávkami ve veřejném prostoru připomínají prakticky nepřetržitě. Hrdina a hrdinství má ve společnosti své místo, má své atributy, které jsou skrze mýty, pohádky a další příběhy předávány z generace na generaci formou kulturního dědictví a vytváří tak vlastně jeden ze základních pilířů socializace jako takové, neboť s jejich pomocí dochází k přenosu hodnotových rámců, na který daná společnost stojí. Práce pracuje nejen s pohledem historie na danou dobu a reflexi jevu, ale snaží se o multidisciplinární přesah, který kombinuje jak historická východiska, tak také určité filozofické, sociologické a filologické perspektivy.

Zásadní úlohu v utváření hodnot tvoří jazyk jako nosné médium pro přenos základních myšlenek systému, ve kterém se člověk nachází, který aktivizuje jedince v rámci celku a který od svého člena vyžaduje určité věci. Nejde jen o věci vyřčené, ale mnohdy spíše o informace, které jsou do obsahu mimoděk vetknuty, aniž by na první pohled byly postřehnutelné. I pro totalitní systémy je jazyk velmi důležitý, protože s jeho pomocí vytváří status quo a představuje hodnoty, které má daný systém a které také považuje za důležité.

Předkládaná práce pracuje právě s těmito východisky – tedy s jazykem jako důležitým zdrojem pro poznání pravých motivů politického systému, s teoretickými koncepty totality k lepšímu ukotvení celého tématu a pak také s teorií sociální deviace. Vycházejí z těchto předpokladů je hrdina vnímán jako prostředek k pochopení nosných hodnot, které režim prezentuje jako žádoucí. Základním předpokladem, s nímž byla tato práce zpracovávána, bylo, že pokud se podaří skrze vhodnou metodologii rozklíčovat, koho režim prezentuje jako hrdinu, podaří se také zjistit, jaké hodnoty režim po svých občanech vyžaduje, které jim prezentuje jako žádoucí, a naopak které považuje za patologické.

Metodologie, která byla zvolena, spadá svým zaměřením do kategorie kvalitativních přístupů. Proč zrovna tímto způsobem zkoumat danou problematiku? V předloženém textu nešlo jen o prosté zhodnocení toho, kdo je hrdina, ale bylo také důležité zodpovědět otázku, proč je za hrdinu označován, jakými atributy je nadán a zda se jeho hrdinství nějak vymyká trendu, který je většinový, nebo zda jde o projevy celkové koncepce hrdinství. S ohledem na specifika zkoumání takového fenoménu byl zvolen jazyk jako vhodný zdroj, skrze který informace přichází, a kterým totalita definuje samu sebe. Byla zvolena analýza veřejného diskurzu jako prověřený a metodologicky podložený postup, který umožňuje zodpovědět ten typ otázek, které jsou v základu práce položeny. Zdrojem pro analýzu je Rudé právo jako hlavní komunikační kanál ve směru vládnoucí strana – lidé. Analýza tohoto zdroje probíhala v intenzivnější podobě v letech 2019-2022. Bylo zvoleno otevřené kódování pro zpracování informací a díky tomuto postupu bylo v letech 1948-1989 dle klíče výběru nalezeno přes 720 výskytů různých modifikací slov hrdina a hrdinství.

S ohledem na výše zmíněná východiska je třeba ještě vyjasnit hlavní cíl, kterým je rozklíčování hrdinství ve veřejném diskurzu na stránkách Rudého práva jako hlavního sdělovacího prostředku té doby a tím pádem nahlédnout podstatu archetypu hrdiny, který má být naplňován, potažmo hodnot, které režim považuje za nosné. Rudé právo představuje se svými takřka milionovými náklady zdroj, který lze vnímat jako nástroj indoktrinace obyvatel a výsledkem je tedy podoba hrdiny na stránkách těchto novin, potažmo v titulu Hrdina socialistické práce.

Tato práce pracovala s několika hypotézami, které byly na začátku celého výzkumu stanoveny a které tvořily základní osu zkoumání hrdinství:

Předpokládám, že s každým důležitým dějinným mezníkem se bude podoba oficiálního Tato hypotéza se zakládala na základním přehledu historického vývoje, na

rozdílné typologii podob socialismu. Ze zpracování matérie teoretických prací o socialismu a jeho historii v Československu se ukázalo, že dikce, dopady do společnosti a celkové fungování systému nejsou zcela shodné v průběhu celého zkoumaného období let 1948-1989. To vedlo k domněnce, že také hrdina jako archetyp a sociálně konstruovaný prototyp nositele hodnot se musí měnit, a to minimálně s mezníky 1953/56, dále pak v roce 1968 a následně v souvislosti s normalizací, která znamenala určitou formu neodvratné klinické smrti celého totalitního systému. Nicméně na základě výzkumu se neprokázalo, že by se podoba na nějak zásadně měnila v souvislosti s těmito milníky. Mírná změna byla zaznamenána s rokem 1968, kdy se do prostoru dostává i hrdinství státu, které bychom předtím a potom za hrdinské rozhodně neoznačili a kterými byly například USA nebo Velká Británie. Dále pak je patrná změna po roce 1970 v souvislosti s již zmíněnou normalizací a u hrdiny větší důraz na jeho každodenní podobu, která má motivovat občana ke každodennímu, osobnímu nasazení, které prospěje celku, ale tato forma se objevovala již předtím, jen v menší intenzitě. Mírně patrná je klesající radikálnost hrdinství, nebo možná spíše dikce, s jakou režim pracuje, kdy 50. léta jsou významně poznamenána právě tuhostí a brutalitou systému, která vede k politickým procesům a dalším důsledkům. Ale jinak k zásadní proměně hrdiny, a tedy ani hodnotových rámců, v jakých se režim pohybuje, po celou dobu nedochází. To vede samozřejmě k zamyšlení nad schopností celého systému reflektovat změny jednak mezinárodně politické, jednak nálady a potřeby obyvatel. Nicméně základní nastavení systému takové vlastně není již ze své podstaty. Má tendenci indoktrinovat obyvatele a tvořit je k obrazu svému, nikoliv nastavovat režim dle potřeb, nálad a změn myšlenkových rámců ve společnosti. Ale tyto otázky by vyžadovaly ještě jiný typ výzkumu v rámci samostatné práce.

1. Předpokládám, že kult světců neodpovídá hrdinům, kteří jsou definováni v rámci veřejného diskurzu.

Jednak v kontextu příslušného studijního programu, jednak pro doplnění nazírání na hrdinu z jiného názorového proudu byla zařazena také část, která se týká hrdinství v kontextu kultu svatých u katolické církve. Protože bylo ukázáno, že řada autorů se shoduje na tom, že svatí jsou do jisté míry zaměnitelní s hrdiny, jak je obecně vnímáme, rozhodně stálo za to nahlédnout i podstatu podobností a odlišností obou protipólů. Co mají oba kultury společného? Rozhodně je s nimi určitým způsobem účelně pracováno.

Mají zároveň reprezentovat hodnoty, které jsou pro daný kontext vnímány jako nosné a důležité. Katolická církev má v případě procesu svatořečení nastaveny poměrně jasné regule, jak má celý proces vypadat a co je tedy třeba splnit, aby se z osoby, která je vnímána jako hodnotná, stala osoba, která je označena za svatou a získává tak určité oficiální uznání svých kvalit. Socialistický hrdina rozhodně nemá tak jasně daná kritéria, v tomto případě jde o velmi volný přístup k problematice a spíše otázky pocitu, že daný člověk vykonal něco důležitého než o jasně dané parametry. Určitou výjimkou je Hrdina socialistické práce, kde, jak bylo na základě primárních pramenů ukázáno, existují určité stěžejní požadavky, které na daného člověka jsou aplikovány, ale nejsou striktní, spíše v rovině hledání optimální podoby.

Co se týče hodnotových konceptů, které oba koncepty představují, lze v nich najít jisté průniky, a to především v bazálních hodnotách, jako jsou práce, odvaha a další. Rozdílnost přichází při hlubším zkoumání směřování hodnot. Zatímco svatí představují nejen hodnoty základní, ale i – řekněme – vyššího charakteru, které spějí k rozvoji člověka po kulturní a intelektuální stránce, hrdinové socialističtí jsou většinou orientováni do oblasti ekonomické s bazálním základem v hmotné sféře života.

Nicméně toto je rozdílnost, která pro církevní prostředí může být hlavní výhodou oproti totalitní moci, protože může sloužit jako hodnotová alternativa k oficiálnímu systému. Příkladně je to vidět v případě projektu Desetiletí duchovní obnovy, jak bylo ukázáno v příslušném oddíle práce.

2. Předpokládám, že režim s podobou hrdiny účelově pracuje.

Totalitní režim už ze své podstaty a historicko-politologické perspektivy pracuje se základním přístupem prorůstání systému do všech sfér života občanů. Snahy o apel na hodnotové ukotvení a zastřešení celého systému je pak jen jednou ze součástí ideologické přípravy občanů pro lepší budoucnost. Hrdina se pro tyto účely velmi dobře hodí. Jednou ze základních myšlenek a tezí byla tedy ta, zda režim s hrdinou účelově pracuje a zda ho využívá, nebo zda jde o aktivitu, která se děje mimochodem a není na ní kladen důraz.

Na základě rozboru primárních pramenů nakonec závěrem práce v tomto bodě je, že režim s hrdinou účelově pracuje, používá jeho podoby a jeho příběhu k demonstraci žádoucích hodnot a chování a snaží se tak lidem ukázat, jak by si představoval ideálního občana, kterého následně může i sám ocenit.

Otázkou také bylo, s jakou podobou hrdiny pracuje právě socialismus v Československu v inkriminovaném období. Na základě analýzy dostupných informací lze usoudit vyabstrahovat hrdinu orientovaného především na bazální hodnoty, s větším důrazem na hodnoty ekonomického charakteru. Jak z analýzy Rudého práva, tak z analýzy dokumentů poskytujících informace o Hrdinovi socialistické práce vyšel tento jev jako silný a podložený pramennou základnou. Naopak informace k udělování titulu Hrdina ČSSR jsou v tomto případě více strohé a orientované převážně na bojovníky (a v tomto případě oprávněně v mužském rodě, neboť ženy titul nikdy nezískaly) proti fašismu během druhé světové války.

Co se týče podoby hrdiny, pak lze v obecnější rovině říct, že se jedná převážně o hrdinství odosobněné, tedy takové, které není spojeno s konkrétním člověkem, nebo lidmi obecně. Jde o jevy, které lze označit jako hrdinské, ale nestojí za nimi jednotlivci. Mezi těmito typy lze najít například hrdinný boj, hrdinnou smrt, hrdinskou hladovku, hrdinské budování nebo hrdinskou současnost. Je samozřejmě otázkou, nakolik se je možné ztotožnit s podobnými pojmy, které jsou poněkud abstraktního charakteru. Podobně vychází další jev, který se ukázal jako převažující, a tím je hrdinství kolektivní, tedy zaměřené na skupiny obyvatel, které lze z nějakého důvodu označit jako hrdinské. Jde o hrdinskou mládež, hrdinnou armádu, hrdinný lid a další. Mnohdy jde o jevy, které se konstituují v rámci bipolárního vidění světa v intencích „my“ a „oni“. Obzvláště tato teze platí u jevů, které jsou zaměřeny na oblast vojenskou, patrně je to také u hrdinných národů a hrdinného lidu, který je hrdinný právě z důvodu konfrontace se zlem, které vydefiniuje režim jako útok z opačné strany.

Závěry z analýzy mediálního diskurzu byly ještě konfrontovány s třemi zástupci hrdinů, kteří byli uznáváni v době socialismu. Na základě jejich deskripce bylo možno dostat se k bazálnímu sdělení, které měl každý příběh přinést a které do velké míry kopíruje právě hrdinství popsána a rozpoznána na stránkách Rudého práva. V případě daných osob jde jen o poněkud stravitelnější formu hrdinství, konkrétnější pojetí dostupnější širšímu publiku a vhodné pro výchovnou práci s mládeží.

Z rozboru mediálního diskurzu vystoupila také kategorie, která byla nazvána „Antihrdina“. Pro podporu tvrzení, že režim nejen prezentuje své hrdiny, ale zároveň aktivně vstupuje do procesu vytváření podoby antihrdiny, byl zařazen krátký exkurz do činnosti speciálního oddělení Stb, které se soustředilo na takzvaná aktivní opatření a která vedla k účelovému nakládání s informacemi, potažmo k záměrnému vytváření

dezinformací, které mají svou podstatou podpořit směřování politiky pod vedením KSČ.

11. Prameny

- Dokument č.52 Informace organizačního sekretariátu ÚV KSČ krajským výborům KSČ o chybách a nedostacích při přípravě veřejných procesů In
- MERVART, Jan, MUSILOVÁ, Dana. Dokumenty k dějinám Komunistické strany Československa. Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2006, 1.vyd., s.129-130. ISBN 80-86845-58-3.
- Hrdina socialistické práce – 8210/82-12 fond Hrdina socialistické práce, Archiv Kanceláře prezidenta republiky, neuspořádaný fond
- Hrdina ČSSR – Archiv kanceláře prezidenta republiky, Č. J. Z I a 35/1-65
- Hrdina ČSSR – Čestný titul Hrdina ČSSR, dostupné z: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/cthc.pdf> cit. Dne 7. 2. 2024
- Nařízení vlády č. 6/1955 Sb.
- Rudé právo - digitální archiv [online]. In: . [cit. 2023-05-03]. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/cbvk/periodical/uuid:4eac74b0-e92c-11dc-9fa1-000d606f5dc6>
- Rudé právo orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1954. Praha: Orgán Ústředního výboru KSČ. ISSN 0032-6569.

12. Výběr použité literatury

- ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. 1.vyd. Praha: Mladá fronta, 2001, ISBN 80-204-0842-8.
- BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. 1.vyd. Brno: Jota, 2011, ISBN 978-807-2178-124.
- FUČÍK, Julius. O hrdinech a hrdinství. *V zemi milované*. 1.vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1979, s. 53-58. ISBN 25-062-79.
- HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. 1.vyd. Praha: Lidové noviny, 1990. ISBN 80-7106-005-5.
- HOBSBAWM, E. J. (Eric J.), Jana PEČÍRKOVÁ a Petr ŠTĚPÁNEK. *Věk extrémů: krátké 20. století 1914-1991*. 2. Vyd. Praha: Argo, 2010, ISBN 978-80-257-0302-1.

- HRUBÝ, Karel. *Cesty komunistickou diktaturou: kritické studie a eseje*. Praha: Argo, 2018. Historické myšlení, svazek 73. ISBN 978-80-257-2474-3.
- KUDERÍKOVÁ, Marie. *Zlomky života: Listy z vězení*. Praha: Československý spisovatel, 1961, 1.vyd.
- MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. 1.vyd. Praha: Pražská imaginace. 1992, ISBN 80-711-0100-1.
- MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremly*. 1.vyd. Praha: Mladá fronta, Archiv, sv. 62., 1990, ISBN 80-204-0196-2.
- PETRUSEK, Miloslav. *Nanebevzetí Pavlíka Morozova aneb Jak se konstruuje mučedník v totalitním režimu*. Dostupné z: https://karolinum.cz/data/clanek/4127/HS_2_1_0119.pdf, cit. Dne 4. 11. 2023
- PETRUSEK, Miloslav. *Společnost a kultura: Sociologické úvahy a eseje*. 1.vyd. Praha: Malovaný kraj Břeclav, 2012, ISBN 978-80-904956-5-4.
- STRAUSS, Anselm L. a Juliet CORBIN, 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. Brno: Sdružení Podané ruce. SCAN. ISBN 80-858-3460-X.
- ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Společnost, sv. 3. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2346-9.